

MŰHELY

Horváth Anna:

Ki? Mikor? Hol?

„... a Divat-jel, mint minden olyan jel, amely az úgynevezett tömegkultúra belső terméke, ... egy egyedi fogalom és egy közös képzet találkozásánál helyezkedik el, egyszerre kényszerként és igényként.”

Roland Barthes, 1999, 162. old.

1. Előszó

Sok mindent lehetne kiemelni Roland Barthes A Divat mint rendszer című munkájából. Ez a dolgozat, mely a divat kérdését boncolgatja, a „jelölt retorikáját” szeretné vezérfonalul választani, a „ki? mikor? hol?” kérdéseket, hogy ezen kérdésfeltevés segítségével nyújthasson ahhoz, hogy a divat természetének egy szeletét áttekintsük. Ehhez azonban egy rövid betekintés szükséges Barthes elméletébe.

Barthes szerint ezekre a „ki? mikor? hol?” kérdésekre találjuk meg a választ az írott Divatban, vagyis inkább találja meg ezeket a válaszokat a Nő a különböző magazinokban, ezeken keresztül teremtve identitást és követendő álolmlét-példát önmaga számára. Barthes-nál a ruházat jel, a Divat és a világ jelölt, „retoriká”-ja helyezi ezt a ruházatot, mint jelet, a „világ”-ba, megalkotva ezzel egy romantikus „víziót”, jó néhány sztereotípiával. A retorika teremti meg a Divat legitimitását az identitás befolyásolására, mindenhatóságának képzetét. Ez olyan mondatokban lát napvilágot, mint: „ezt a blézert, amelyért talán még Proust is rajongana, olyan angломán fiatal lányoknak szánjuk, akik vakációjukat a tengerparton töltik.” E vízió keresztül sugallhat a Divat személyiségeket (lenni [*être*]), élethelyzeteket (tenni [*faire*]), illetve ezek kölcsönhatásait. A Divat tehát „elbeszéléssé vált”, és ezt írott formájának elterjedése hozhatta létre.

A „ki? mikor? hol?” kérdésekre adható válaszok elemzését többek között Marshall Sahlins (1976) gondolta tovább. Szerinte azáltal, hogy ezekre a kérdésekre az öltözkö-

MŰHELY

dés választ ad, újrateremti, reprezentálja a társadalmi csoportok közötti különbségeket, méghozzá éppen azért, mert ezeket a különbségeket világosan elkülönítve láthatóvá teszi.

Fontos szerepe van Sahlinsnál a divatnak a „férfias”- „nőies” dichotómia újrateremtésében. Ezt a kérdést Barthes meglehetősen leegyszerűsíti: szerinte a Divat már eleve csak nőknek (a Nőnek) szól, ezért lehet teljesen más értelme a „nőies” és a „férfias” jelzőnek. A magazinok retorikai diskurzusa ismeri a társadalomban meglévő nemi különbségeket: egy nő hordhat „férfias” ruhákat (pl. nadrág), de egy férfi nem hordhat „nőieseket” (pl. szoknya). Itt lép színre annak a jelentősége, hogy a divatmagazinok nőknek szólnak: ezáltal egy „nőies” ruhadarab utalhat konkrétan a nemi eszményre, a „fiús” inkább a fiatal kor kifejezésében játszik szerepet.

Sahlins szerint a divat megteremti a nőiesség és a férfiasság sztereotípiáit: a nőiességet jelölik a pasztell színek, az ívek, a lágy anyagok, a férfiasságot a sötét, a szögletes, a durva. A divat által ezek a különbségek objektivizálódnak, tárgyiasulnak, ezért sokkal könnyebb elfogadni, és nehezebb leküzdeni őket.

Dolgozatom első része az identitás és a divat fogalmát a „gender” fogalmával szeretné összekapcsolni. A mai értelemben vett divatot a tömegfogyasztás teremtette, aztán az önálló életre kelve a tömegfogyasztás identitáskialakító jellegének szimbólumává vált. Milyen következtetésekre juthatunk, ha Barthes homogén identitásfogalma helyett inkább a Sahlins által ebben a kontextusban felvetett gender-identitás fogalmat használjuk? Lehet, hogy a „Divat” nem csak a Nőnek szól?

Dolgozatom második része az elmélet után egy kutatási összefoglaló. Egy szűk csoport (a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem hallgatói) közül egy 50 fős mintán vizsgáltam a fiatal férfiak és nők divathoz való viszonyát, hogy valóban kötődnek-e a különböző öltözködési mintákhoz meghatározható sztereotípiák; ezek a sztereotípiák függetlenek-e a nemtől, és hogy az öltözködés, ha kifejez is valamit, szándékosan teszi-e ezt már, bekerülve ezzel egy ördögi körbe.

MŰHELY

2. A jelölt: nőiesség és férfiasság, mint a nemi különbségek reprezentációja

Ha azt mondjuk: „férfias”, vagy „nőies”, jó eséllyel a legtöbb embernek hasonló kép jelenik meg a szeme előtt. Az öltözködésbeli különbség a nemi szocializáció meghatározó jelensége a kislányok rózsaszín, a kisfiúk kék rugdalódzójától kezdve. Egy bevásárlóközpontban külön találjuk a férfi és női divatüzleteket, mára a női divatmagazinok mellett megjelentek férfiakkal szólók is. Ilyenformán gondolhatnánk Barthes nyomán: a divat úgy szól a Nőnek, mint a Férfinak is, mindkét nem számára adottak az öltözködésen keresztüli identitásteremtés lehetőségei és korlátai. Van azonban egy jelentős különbség, amit már Barthes is megemlített: míg a nő „elférfiasítása” megengedett, addig a férfi „elnőiesítése” „társadalmi tabu”. Ezért lehet más színezete a „nőies” jelzőnek.

A divat által sugallt „nőiesség”-nek többféle, különböző feltételezésekből kiinduló feminista kritikája létezik, ezek közül két markánsan különbözőt szeretnék bemutatni Llewellyn Negrin (1996) tanulmánya alapján.

A „funktionalista” kritika

Ennek a kritikának, mely a tizenkilencedik század végi feminista mozgalmakat jellemzi, egyik elvi kiindulópontja lehet Veblen tanulmánya, A dologtalan osztály elmélete. Szerinte az uralkodó osztály tizenkilencedik századi divatját a „hivalkodó fogyasztás” határozta meg: az a fogyasztás, ami a „pénzügyi erő bizonyítéka”. Ahogy Veblen írja:

„Az öltözködésben különösen a javak feltűnő pazarlásának szabálya fejeződik ki, bár ugyanez példázza a pénzügyi jó hírnév egyéb, ezzel kapcsolatos elveit is. (...) az öltözködéssel kapcsolatos kiadásoknak ... megvan az az előnyük a legtöbb más módszerrel szemben, hogy öltözékünk mindig bizonyíték, s első pillantásra jelzi minden megfigyelőnek pénzügyi helyzetünket.” (Veblen, 1975, 196. old.)

A női ruházatnak itt kitüntetett szerepe van, a férj tehetőségének bizonyítéka: annyira lehetetlenné tesz minden komolyabb fizikai cselekvést, hogy lerí róla: a feleség megteheti, hogy ne dolgozzon: „... a gazdasági fejlődés azon szintjein, amelyeken a feltűnő dologtalanságot nagymértékben a jó hírnév eszközének tekintették, a szépség-

MŰHELY

eszmény finom és kicsiny kezeket, lábakat és karcsú derekat követelt.” (Veblen, 1975, 148. old.).

Eszerint a „hivalkodó fogyasztás normája” gyakorol nagy hatást az esztétikumra, annak megítélésére, hogy egy nő mikor szép. A különböző divatirányzatok igyekeznek kihangsúlyozni a női test egy-egy részletét, általában ez a kihangsúlyozás járul hozzá a fizikai munka lehetetlenségének bizonyításához. Ilyen például a fűző, amely által a női szépségeszmény meghatározó elemévé válhatott a karcsú derék. Egy nőnek tehát egy feladata van: reprezentálja férje helyzetét öltözködésével, és a megfelelő öltözködésen keresztül szépségével. A szépséget az aktuális divat határozza meg, a divatot pedig a hivalkodó fogyasztás normája. Ilyenformán a feleségnek hasonló szerep jut, mint egy dísz tárgynak.

A tizenkilencedik század végén, a feminista kritika a nő erotikus tárggyá való alacsonyítását támadja. Simone de Beauvoir írja:

„A férfi ruhájának éppúgy, mint testének a transzcendenciájára kell utalnia, nem pedig a figyelmet felkeltenie; nála az elegancia és a szépség nem abban nyilvánul meg, hogy tárggyá teszi magát; általában nem is tekinti külsejét lénye kivetítődésének. A nőtől viszont maga a társadalom követeli meg, hogy erotikus tárggyá váljék. A divatoknak, melyeknek ki van szolgáltatva, nem az a céljuk, hogy autonóm egyéniségként mutassák be, hanem épp ellenkezőleg: különválasszák transzcendenciájától, és prédájául vessék a férfivágnak: terveikhez nem kap támogatást, épp ellenkezőleg, igyekeznek útját állni. (...) mindig a legkevésbé hasznavehető ruhák ... a legdivatosabbak.” (Beauvoir, 1969, 411. old.)

A nő feladata, hogy tetsszen férjének, akitől cserébe szociális biztonságot kap.¹

Annak érdekében, hogy elkerüljék azt, hogy a nő pusztán a „férfitekintet [*male gaze*] tárgya” legyen, a feminista mozgalmak a funkcionális ruházatot javasolták, a visszatérést az öltözködés „természetes”, kényelmes formájához. E törekvésnek a huszadik században is akadtak követői.

MŰHELY

A „posztmodern” kritika

Ezen kritika képviselői, például Anne Hollander, tagadják, hogy lenne pusztán funkcionális, „természetes” ruházat², ugyanis már maga a funkcionalitás, a természetesség is kulturálisan determinált. Mindenfajta öltözködési stílus egyformán „mesterséges”, a test maga társadalmi konstrukció. „A ruha a test kulturális metaforája” (Wilson, 1992), a ruha teremti meg az embert, mint társadalmi lényt: egyrészt a közösséghez való alkalmazkodás, másrészt az egyéniség kifejezésének egyik eszköze.³

Elizabeth Wilson szerint a „nagy narratívák” megszűnésével a divat fragmentációja is bekövetkezett. Nem beszélhetünk „a” divatról, hanem csak különböző divatokról, melyek a különböző csoportok egymástól való megkülönböztetésének eszközei. Leegyszerűsítésnek tartja továbbá azt a megközelítést, hogy a nő pusztán áldozata a divatnak, mert ez nem veszi figyelembe a ruha által okozott esztétikai örömeket. Ha a divat és az öltözködés minden formája egyformán kulturálisan determinált, nem az a cél, hogy kilépjünk a divat világából, hanem az, hogy a divat keretein belül módosítsuk a játékszabályokat:

„... a mai divatok ... a felszabadítás potenciáljával rendelkeznek ... A mai korban a divat denaturalizálja a testet, ilyenformán vetkőzve le magáról minden esszencializmust. Ez jó hír a nőknek, mivel az esszencialista ideológia elnyomó volt velük szemben. A divat játszik, játékosan áthágja a nemi határokat, felforgatja a sztereotípiákat, és képessé tesz minket arra, hogy felismerjük a nőiesség álcáját.” (idézi: Negrin, 1996)

Ezzel szemben Hanson elismeri, hogy a divat szexuális tárggyá degradálja a nőt. Szerinte azonban nem ez a fő probléma, hanem az, hogy a férfi nem válik szexuális

---

¹ Azzal együtt, hogy a női ruházat a divat középpontjába került, a férfiruházat kikerült a divat hatásköréből. Ezt nevezi Flugel a „nagy férfias lemondás”-nak [*great masculine renunciation*].

² Barthes is ír a „funkcionális ruházat lehetetlenségéről”. Azáltal ugyanis, hogy egy öltözék nevet kap, gyártani kezdik, azonnal szimbólummá válik, az esőkabát már nem csak valami, ami véd az eső ellen, hanem az eső szimbóluma.

³ Ennek az állításnak a kifejtése egy önálló dolgozat tárgya lehetne. A divattal kapcsolatban rengeteg kérdés felvethető, ez az írás azonban csak néhány részlet kiragadását tűzte ki célul.

MŰHELY

tárggyá, azaz ez az esztétikai öröm nem nyitott a nők számára. A nők szerepe a passzivitás, holott a kölcsönös aktivitásra lenne szükség:

„A feministák talán helyesen adnak tanácsot a passzivitás elhanyagolt jelensége ellen anélkül, hogy ezáltal megerősítenék azt a gondolatot, hogy egyedül a nők sorsa ez a szenvedés, egyedül a nők a tekintet természetes tárgyai. Noha a feminizmusnak talán lehetnek a férfitekintettel szemben őszinte panaszaik, egy pillantás engedésének dühös visszautasítása talán kevés ahhoz, hogy felülkerekedjünk egy szűklátókörű világon. Sőt, ott a kétségbeejtő lehetőség, hogy a férfitekintet feminista visszautasítása nem megreformálja, hanem megerősíti a filozófia rettegését a passzivitástól és a testnek azáltal való leértékelődésétől.” (idézi: Negrin, 1996)

„Ki? Mikor? Hol?”

Hogyan lehetne ezen kritikák alapján újraértelmezni a barthes-i kérdésfeltevést? Egyáltalán, újra kell-e értelmezni? Azok a momentumok, amelyeket a feminista mozgalmak kihangsúlyoznak, azt sugallják, igen. A „ki? mikor? hol?” kérdések úgy tűnhet, „nemsemlegesek”: az öltözködés és a divat azon sajátosságaira nem világítanak rá, amelyeket „aktív”, illetve „passzív” szerepként ismertünk meg e kritikák alapján. Természetesen ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásával is felfedezhetünk nemi különbségeket (amikkel Barthes ilyenformán nem foglalkozott), azonban ezek a válaszok inkább utalhatnak a nők és a férfiak öltözködéshez való, mintsem egymáshoz való viszonyára. A megismert kritikák nem azt az állítást tagadják, miszerint a két nemnek különböző a divathoz való viszonya, hanem arra próbálnak rámutatni, hogy ez a viszony hogy határozza meg egymáshoz való hozzáállásukat. Ahhoz tehát, hogy ezt is be tudjuk építeni Barthes rendszerébe, egy új kérdést kell feltenni. Ez lehet a ‘kinek?’ kérdése, amely a nemek közötti relációkra, kapcsolatokra deríthet fényt. Ezen kapcsolatok jellegének, a relációk intenzitásának elemzésekor pedig nem máshoz juthatunk el, mint ahhoz, hogy megfejtsük az aktivitás-passzivitás jelenségét.

Ezáltal tehát már nem csupán arról van szó, hogy női divatmagazinok életmintái alapján, az öltözködésen keresztül a nők identitást teremtenek önmaguknak. Hanem egyrészt arról is, hogy a divat a férfiak számára is jelentős lehet (hiszen már vannak

MŰHELY

férfimagazinok is: Neil Spencer (1992) szerint a nyolcvanas években a férfidivat (menswear) újjáéledt, egy évszázaddal a „nagy férfias lemondás” [*great masculine renunciation*] után, másrészt arról, hogy az öltözködésen keresztül a nők a férfitekintet passzív tárgyaivá válhatnak; sőt, miért ne feltételezhetnénk, hogy ez a passzivitás-aktivitás kölcsönössé válhat. Természetesen elvethetjük a divat merev kategóriáit, annak felszabadító jellegét sugallva, de ebben az esetben is figyelniünk kell az aktív-passzív momentumra, éppen a felszabadítás bizonyítása érdekében.

A „jelölt retorikáját” ma sokszor olyan mondatokban látjuk-halljuk megnyilvánulni, ahol a ‘kinek?’ kapja a főszerepet, férfiak és nők öltözködésével kapcsolatban egyaránt. Éppen ezért érdekes megnézni, hogy ez valóban jelentős változásokat hozott-e a „felszabadulás” terén. Kutatásomban ezért többek között azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy nemek szerint hogyan értelmezhető a „ki? mikor? hol?” kérdésfeltevés, vannak-e meghatározó különbségek ezek alapján, milyen szerepe lehet a ‘kinek?’ kérdőszónak, és nemek szerint arányosan bővíthető-e ezzel a barthes-i kérdéshármas.

3. „Ki? mikor? hol?” kinek?

A kutatás során 50 hallgatót kérdeztem meg öltözködési szokásairól a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemről. Öt különböző öltözékről kellett mindenkinek elmondania, hogy számára mit fejez ki (előre megadott szempontok alapján), majd le kellett írniuk, hogy ők szeretnék-e valamit kifejezni az öltözködésükkel, és ha igen, mi az. (Mindkét esetben meg kellett jelölni, hogy a később kifejtett szempontok közül - életkor, iskolázottság, nőiesség, férfiasság, stb. - melyiket tartják a ruha által kifejezettnek, vagy általuk kifejezendőnek. Amikor az egyes ruházatokat kellett jellemezni, azt nem csak a szempontok megjelölésével, hanem konkrét jelző megadásával kellett tenni: tehát amennyiben valaki számára egy öltözködési stílus az életkort hivatott kifejezni, a „fiatal”, vagy „középkorú”, stb. jelzőket írta a kérdőívre.)

Az öt kép alapján, amelyek öt öltözködési mintát ábrázoltak, annyiban lehet érvényesnek tekinteni a „ki? mikor? hol?” kérdéseket, amennyiben fellelhetők sztereotípiák a különböző ruházatokkal kapcsolatban. Ezeket a sztereotípiákat lehet vizsgálni nemek

MŰHELY

szerint: melyek azok a tulajdonságok, amelyeket inkább férfiak, és melyek azok, amelyeket inkább nők emelnek ki. A 'kinek?' kérdőszó pedig, ami a nemek közötti kapcsolatra utal, a nőiesség, illetve a férfiasság kifejeződésében vizsgálható.

Legelőször szeretném megemlíteni az öltözködési mintákhoz kapcsolódó sztereotípiákkal kapcsolatos eredményt. A kérdőívek azt mutatják, hogy léteznek ilyenek, tehát a „ki? mikor? hol?” kérdésfeltevés érvényesnek tekinthető és tovább vizsgálható. Az első három leggyakrabban előforduló jelző ugyanaz volt nőknél és férfiaknál minden kép esetében, tehát ezeket a sztereotípiákat lehet nemtől függetlennek tekinteni. Azonban különbségeket lehet felfedezni akkor, ha megfigyeljük, a nők és a férfiak leginkább az öltözék mely aspektusára helyezik a hangsúlyt, azaz az említett három jelzőnek mi a fontossági sorrendje. Erre mutat rá a „ki? mikor? hol?” kérdések részletesebb elemzése.

„Ki?”

Minden egyes kérdés vizsgálatakor figyelembe kell venni azokat a különbségeket, amelyek a *kifejezési szándék* (mit szeretnék kifejezni az öltözködésemmel?), és a *vélt kifejezés* (mit fejez ki ez az öltözék számomra?) között vannak. Az elemzés során ezek kapnak kulcsszerepet.

A „ki?” kérdésre adható válaszok sokfélék lehetnek. Ide tartozik (a kérdőívben megfogalmazott kategóriarendszer alapján) az életkor, az iskolázottság, a vagyoni helyzet, a foglalkozás, az ízlés, a jellem, az életszemlélet. Ezek közül az első négy az, ami az emberek egymás közötti *viszonyában, formális hierarchiában* értelmezhető: társadalmi csoportokat, osztályokat kijelölő kategóriák. Az utolsó három pedig inkább magára az egyes emberre utal, a „belső lényeg”-re, az emberre *önmagában*, amely jelenthet ugyan társadalmi viszonyt, de formális hierarchia nélkül. Az előbbiekre „külső viszony”-ként, az utóbbiakra „belső”-ként fogok utalni, anélkül, hogy bármelyik esetében kétségbe vonnám Sahlins azon kijelentését, miszerint a divat már meglévő társadalom alakította különbségeket teremt újra és hoz felszínre.

A vélt kifejezés tekintetében a nemi különbségek elhanyagolhatóak. Azonban minden kategóriánál megfigyelhető, hogy a nők néhány százalékkal többet említik: ez a

MŰHELY

különbség onnan eredhet, hogy a nőknél mind az öt öltözék esetében megfigyelhető, hogy átlagosan több jelzővel írják le azt, amit számukra a ruha kifejez. Ez már önmagában több későbbi következtetés alapja és megerősítője lehet. A fentebb említett elméletek a divat fogalmát nagyrészt a nőiesség fogalmával kötötték össze, onnantól kezdve, hogy a tizenkilencedik században a divat szinte a nők „privilegiumává” vált (lásd: „nagy férfias lemondás”). Ehhez képest apró az itt tapasztalt eltérés, ami a divat felszabadító jellegének hipotézisét támasztja alá: a divat már korántsem csak a nők „kényszere és igénye”. Legalábbis a látszat ez. Az egyenlőtlenségek akkor válnak láthatóvá, ha elemezzük a szándékolt kifejezéseket is.

A „ki?” kérdés kapcsán tehát két fontos kategóriát különböztethetünk meg: a külső, formális viszonyra, „osztályokra” utaló, és a belső(bb), inkább egyénre utaló jelzőket. Az utóbbiak esetében, ha a szándékolt kifejezéseket vesszük alapul, a férfiak aránya a magasabb, annak ellenére, hogy a vélt kifejezések esetében minden kategóriára a nők helyezték a nagyobb hangsúlyt. A százalékbeli eltérésekből az tűnik ki tehát, hogy a férfiak a nőkhöz viszonyítva jelentősebbnek tartják a formális hierarchia nélküli, belsőbb, „lelki” tulajdonságok kifejeződését, erre helyezik a nagyobb hangsúlyt, míg a nők a férfiakhoz képest a formális viszonyokra.

Anthony Giddens (1997) írja le azt a jelenséget, amely egy interjúk sokaságát végző kutatás következtetése. Férfiakat és nőket kérdeztek meg legfontosabb értékeikről, és azt találták, hogy a férfiak sokkal inkább mondanak „egyetemes” értékeket, mint például igazságosság, a nők pedig a legfontosabb értékeket inkább az emberi kapcsolatokban látják megnyilvánulni (pl. a szegények segítése). Ezek a következtetések érezhetően összeesengnek a divat kapcsán előbb említettekkel.

„*Mikor?*” és „*Hol?*”

Amennyiben az alkalom kifejeződését vesszük alapul, ezek a kérdések nehezen elválaszthatóak. Az alkalom kivetítését a kutatás szerint nők tartják fontosabbnak, ez főleg a szándékolt kifejezés terén tűnik ki. Egy alkalom kifejezése egy *társadalmi* szituáció kifejezése, az emberek közötti megjelenésé. Ugyanazt a választ kaptuk tehát, mint a

MŰHELY

„ki?” kérdésre: a nők azok, akik inkább ezeken a kapcsolatokon keresztül teremtik meg identitásuk.

„Kinek?”

A barthes-i kérdéshármas kiegészítéseként ez az a kérdés, ami leginkább szolgál a férfiak és a nők viszonyának feltérképezésére. Arra ad választ, hogy mennyire fontos a férfiasság, illetve a nőiesség kifejezése a különböző nemek számára. Azt, hogy ezek a fogalmak mit is takarnak, minden válaszadónak magának kellett eldöntenie.

A vélt kifejezés kapcsán itt is kisebbek a különbségek. Mindössze három százalékponttal kevesebb férfi látta férfiasnak az öt ruházat valamelyikét viselőt (9%), mint ahány nő látta nőiesnek a különböző ruházatokat (12%). A szándékolt kifejezés esetében azonban e kérdés kapcsán a legkiugróbb a különbség. A nők ugyanis kiemelkedően fontosnak tartják nőiességük kifejezését (az alkalom kifejezése után ezt említik a legtöbben, 50%), míg a férfiak kevésbé (szinte legkevésbé, 19%).

Különbségek eddig is felbukkantak, de korántsem ilyen jelentős mértékben. Úgy tűnik, a „kinek?” kérdés feltevése releváns, sőt, a férfiak és nők viszonyának feltérképezésében a legfontosabb. A nőiesség és a férfiasság kifejezése tehát főszerepet játszik a kutatás eredménye szerint. Miért ilyen fontos ez, és hogyan tudjuk mindezek alapján leírni a már említett aktivitás-passzivitás motívumot?

A nőiesség és a nemi sztereotípiák

Barthesnál a nőiesség és a férfiasság, „fiússág” egyaránt a nőkre vonatkozik, mint általában a divat is. Ezért a nők azok, akit mindent viselhetnek, engedélyezett számukra a „boy-look”, a férfiak azonban mindezt nem tehetik meg, „elnőiesítésük” társadalmi tabu. Sahlins egészíti ki ezt a rendszert azzal, hogy kijelenti: a divat hatásai a férfiakra is kiterjednek, azonban a nőiesség és a férfiasság még emellett is más-más szerephez jut: a női nem jelenik meg az öltözködésen keresztül a „jelölt nem”-ként [*marked sex*] (Sahlins, 1976), míg a férfiasság ennek a jelölésnek a hiányaként.

A feminista írók általában megkülönböztetik a biológiai nemet és a „gender”-t, mint a társadalom által konstruált nemet. A nőiesség és a férfiasság a genderhez kötődő fo-

MŰHELY

galmak, mivel a gender értelmezhető a nemi különbségek jelölőjeként, a nemek közötti kapcsolatként. Judith Butler (1990) ír a nőiesség ilyen felfogásairól: Simone de Beauvoir, Monique Wittig és Luce Irigaray írásai alapján.

Beauvoir, Sahlinshez hasonlóan, a női nemet tartja a testével megjelölt nemnek. A női nem az, akit a szexuális jellegével lehet jellemezni, ezáltal a férfi felmagasztalódik, mint transzcendens személyiség (lélek). A nő a „Másik”, a második.

Wittig, mint Beauvoir, szintén a nőiességet tartja szexualizált kategóriának. A férfi az ember, az egyéniség [*person*], és csak egy gender van: a nőiesség. A férfiasság nem gender, az az általános, univerzális.

Irigaray szerint viszont a maszkulin diskurzusból a női nem „nem reprezentálható”, a nyelvi hiányosság és korlátoltság szimbóluma. Szerinte a „Másik” fogalma egy falloccentrikus jelölőstruktúra építőköve. Ezért új jelölő-jelölt rendszert kell alkotni. A nőiesség nem a megjelölt, ami negatívan definiálja a férfiasságot: Irigaray szerint a nőiesség nem értelmezhető relációban a férfiassággal a meglévő diskurzusból, ahol a férfiasság a jelölő és a jelölt is egyben.

Ha „a ruha a test kulturális metaforája”, ahogy Wilson írta, akkor a nőiesség megjelölt-jellegében a divatnak fontos szerep jut. Ezt támasztja alá mind Barthes, mind Sahlins értékelése. Ha az általuk használt diskurzuson belül maradunk (mint az egész dolgozat folyamán, úgy most is), akkor azt a megállapítást lehet tenni: a kutatás kimutatta, hogy a nőiesség divat által való kifejezése fontos, míg a férfiasságé nem az: a nőiesség egyenlő a „testi” hangsúlyozásával, ezzel szemben a férfiasság a testtől független, transzcendens fogalom. A nők a férfiak aktív élvezetének passzív tárgyai. Így kaptuk meg a választ a kérdésekre. Lehet mondani: érvényesek abban a diskurzusból, amit Irigaray szerint szét kell zúzni.

Azonban van egy jelentős különbség az eredeti kérdéshármas és a ‘kinek?’ kérdés között. Míg Barthes kérdései ugyanúgy hangozhatnak el nőnek és férfinak, csak a kapott feleletben lesz eltérés, addig a ‘kinek?’ kérdés feltevése úgy tűnik determinálva van az első három vélt válasza által, ezért is erősíthet fel vagy erősíthet meg minden különbséget.

MŰHELY

Irodalom

Barthes, Roland (1999): *A divat mint rendszer*; Helikon Kiadó, Budapest.

de Beauvoir, Simone (1969): *A második nem*, Gondolat, Budapest.

Butler, Judith (1990): *Gender Trouble*. Routledge, London.

Giddens, Anthony (1996): Szociológia, Osiris Kiadó, Budapest

Negrin, Llewellyn (1996): Feminism and Fashion: A Critical Appraisal in: *Arena Journal*, 1996/6

Sahlins, Marshall (1976): *La Pensée Bourgeoise - Western Society as Culture* in Culture and Practical Reason, University of Chicago Press, Chicago.

Spencer, Neil (1992): Menswear in the 1980s. in.: Juliet Ash - Elizabeth Wilson (szerk.): *Chic Thrills*, An Imprint of HarperCollinsPublishers.

Veblen, Thorstein (1975): *A dologtalan osztály elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Wilson, Elizabeth (1992): Fashion and the Postmodern Body. in.: Juliet Ash - Elizabeth Wilson (szerk.): *Chic Thrills*, An Imprint of HarperCollinsPublishers.